

Розділ 2. УКРАЇНСЬКА БІОГРАФІСТИКА

УДК 94(477)

Василь Погорецький

ОБ'ЄДНАВЧА ІДЕЯ ПЕТРА МОГИЛИ ЩОДО ЗАСНУВАННЯ КИЇВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ

У статті розкрито місце і роль П. Могилу (1596–1647 рр.) у формуванні основного змісту об'єднавчої ідеї щодо заснування Київського Патріархату.

Ключові слова: Петро Могила, Україна, національно-культурний рух, релігійна діяльність, Київський Патріархат.

Після Берестейської унії 1596 року Українська Церква була роз'єднана на дві частини: уніатську, прихильники якої вступили у канонічну єдність з Римом і православною, що до 1686 року продовжувала зберігати духовну юрисдикцію Константинополя. Цей доленосний розподіл до 1620 року сприймався в Україні не як вирішальне роз'єднання, а як тимчасова ворожнеча, яку можна з часом позитивно вирішити. Але такий поділ та взаємне протистояння ослаблювало Церкву, негативно впливало на дисципліну духовенства і мирян. Така нестабільна ситуація ослаблювала національно-релігійне життя у тодішній Україні.

У той же час з обох протидіючих сторін, були самовіддані, патріотично налаштовані українські діячі, які вважали Київську митрополію цілісною і прагнули відновити її ієрархічну єдність. "Цю потребу відчували духовні проводирі українського народу" [1, с. 121], які шукали нові, прогресивні ідеї релігійного порозуміння. Вони, скоріш за все, ще не усвідомлювали до кінця головного, а саме, що у таких умовах вирішення церковних проблем лежало не стільки у площині духовній, скільки у політичній. Є певні підстави стверджувати, що "у важких перехідних соціально-економічних обставинах етнодержавотворення, особливо в умовах несконсолідованості будь-якої нації, рятівний і водночас докоряючий погляд широкого загалу завжди звернений у бік духовної інтелектуальної еліти" [2, с. 213].

На початку XVII ст. українська еліта поступово, але вперто формувала усі необхідні економічні, політичні, військові структури, необхідні для досягнення державної незалежності еволюційним шляхом. Без національно-духовних засад тут було неможливо обійтися. Більш того духовні пріоритети української державності активно формувалися навіть раніше, ніж політичні. "Положення України, яка знаходилася на перехресті різних доріг, у вирі розмаїтих нуртовань, під тиском багатьох навал, а зокрема поміж двома християнськими світами, Сходом та Заходом, вимагало надзвичайно тверезої та рішучої постави. Тому й український народ потребував сильної та ясновидючої релігії, тобто Церкви. Християнська Україна мусіла віднайти правильний та правдивий шлях, аби стати не тільки заборолом християнськості на слов'янському Сході, але теж і синтезом та місцем злуки двох відмінних видів однієї й цієї самої віри в Христа, а тим-то й знаменним та зразковим здійсненням християнської єдності. В цьому завданні крились і ключі до судьби буття українського народу. Від розв'язки оцього питання залежало й майбуття України: бути їй чи не бути. В дійсності, ніяк перечити, що українська Христова Церква виявилась стрижнем усієї української історії" [3, с. 6–7].

Історія Київської Церкви у першій половині XVII ст. була нерозривно пов'язана з діяльністю такої видатної особистості в історії України, як митрополит Київський і Галицький Петро Могила. "Відкинувши меч військового, він підперезався мечем духовним, став пастирем українського народу, світочем Української православної церкви, святительськими трудами своїми Українську православну церкву увінчав і, за деякими істориками, устиг перед смертю поблагословити Богдана Хмельницького на Священну війну проти ляхів" [4, с. 196–197]. Колосальні зусилля П. Могилу найперше скеровувалися на покращення стану українського православ'я і суспільства в цілому. На його переконання цьому слугувала ідея Київського Патріархату. Ця далеконосна справа у розумінні митрополита Петра Могилу виходила за конфесійні рамки і стосувалася існування та виживання усього роз'єданого, як політично, так і релігійно, українського народу [5, с. 14].

Безпосередньою передумовою до пошуку замирення уніатів з православними, послужив болючий факт для обох сторін – чисельний перехід української шляхти у латинський обряд і одночасне її ополячення. Звернення з цього приводу уніатського митрополита Вельямина Рутського до Риму не мало успіху, бо декрет 1624 р. папи Урбана VIII щодо заборони католикам "перетягати" українців на латинський обряд, не був впроваджений у життя через значну опозицію латинської ієрархії. Позитивним було те, що Апостольський Престол запевнив Й.-В. Рутського у

прихильності до Української Церкви [6, с. 18–19]. Це дало йому поштовх шукати шляхи до порозуміння із православними.

Одночасно, під час перебування у Варшаві, київський православний митрополит Іов Борецький та архієпископ Мелетій Смотрицький висловили бажання скликати спільний собор. Задля цього король Зигмунт III Ваза створив спеціальну комісію, що мала вивчити це питання. Було висунуто також проект, що коли православні та уніати знайдуть порозуміння, тоді зможуть вибрати собі окремого патріарха, з'єданого з Римом. Цей план поєднання двох Церков М. Смотрицького, згодом буде розроблятися православним митрополитом П. Могилою та уніатським митрополитом Вельямином Рутським [7, с. 45–46]. В. Нічик наголошує на тому, що "Петро Могила усвідомлював необхідність для України духовного зближення і єднання на засадах взаємної толерантності всіх її станів, людей різних конфесій та етнічних угруповань. Це було важливою передумовою подальшої державно-політичної консолідації українців, здійсненої Богданом Хмельницьким, котра відкрила їм дорогу до перетворення на сучасну політичну націю" [8, с. 4].

Питання поєднання уніатів і православних не зупинило навіть вбивство уніатського архієпископа Йосафата Кунцевича [9, с. 110–111]. Ця трагедія справила величезне враження не тільки на уніатів, але й на православних. Зокрема, архієпископ М. Смотрицький поїхав до Константинополя і Єрусалима "шукати правди православ'я, хотів віднайти рівновагу душі" [10, с. 106]. Після пережитого і побаченого у Святій Землі "Смотрицький дійшов до переконання, що немає основних різниць між справжньою православною вірою й Заходом. Що все те вороже, що протягом віківросло з обох боків, вилупилось найбільше з вини людей. Також з відмінностей мови, з перекладних понятійних різниць і відтінків значення, з труднощів у взаємозв'язку, з основи культурних різниць, а також з образ і амбіцій, – і все це заслуговує усунення, бо всі ці людські справи надто малі й неглибокі, щоб висувати їх на перше місце перед єдністю Христового Тіла" [10, с. 106–107].

Взаємне протистояння, релігійні суперечки, ворожнеча, завдавали величезної шкоди українському народові. Духовні проводирі розуміли, що треба шукати порозуміння і внутрішньої релігійної єдності. Митрополит П. Могила і уніатський митрополит В. Рутський зійшлися на тому, що вихід із небезпечного становища взаємопобоювання – це створення окремого патріархату. "Передумовами до створення Київського Патріархату були переговори ще Йова Борецького з митрополитом Веніямином Рутським в травні 1623 р. Між двома митрополитами було вирішено, що єдиним бар'єром на дорозі єднання є питання про головування папи, яке, взагалі, противники унії готові були визнати *jure ecclesiastico*, але не *jure divino*. Й. Борецький був готовий вийти з-під юрисдикції Константинополя, якщо Рим згодиться створити патріархію у Києві. Втаємниченим у ці події, безперечно, був тоді ще Печерський архимандрит Петро Могила. Отож, ця ідея не була для нього новою" [11, с. 134].

Ідею об'єднання православних і уніатів висунув та розробив М. Смотрицький, вона полягала у тому, щоб створити окремий Київський Патріархат, незалежний від Константинопольського і від папи Римського. Іриней Назарко зазначав, що "Смотрицький піддав думку православної єрархії: самим подбати про себе та шукати спосіб направити лиха. Передовсім його старанням 8 вересня 1627р. відбувся в Києві православний синод, а згодом другий у Городку на Волині... Смотрицький предложив синодові свій трактат про шість головних різниць між католиками й православними, які – на його гадку – можна погодити. З цим погоджувалися всі православні владики й печерський архимандрит Петро Могила. Однак остаточне вирішення відложено на синод 1628 р., що мав відбутися в Києві. Але цей синод не справдав сподівань, бо на ньому взяли верх миряни, що осудили... Смотрицького" [12, с. 30]. На жаль, наступні синоди теж не мали успіху.

Усе ж таки, незважаючи на значні труднощі і перешкоди, духовна і політична еліта України шукала шлях до порозуміння. І саме це робило питання втілення у життя ідеї Київського Патріархату реальною. Ініціатори такого рішучого кроку зійшлися на тому, що Українському Патріархатові треба бути незалежним. З цією ідеєю виступив уніатський митрополит В. Рутський і навіть пропонував православного митрополита П. Могила на першого українського патріарха [13, с. 19]. Православні мали звернутися до Риму щодо найменування першого патріарха, з пропозицією, що наступників будуть у майбутньому обирати українські собори, а затвердження папи Римського буде тільки формальною процедурою. Православні єпископи хотіли патріархального устрою в Церкві, але боялися, що, визнавши першість папи, будуть підлягати юрисдикції Риму і що їх дотеперішні права, обряди й традиції будуть при цьому обмежені.

Оскільки кандидатом на посаду Київського Патріарха розглядався П. Могила, то це були серйозні підстави майбутньої духовної незалежності України, що, безперечно, не могло не насторожити як Варшаву й Москву, так Рим і Константинополь [14, с. 25–26]. П. Могила стояв на державницькій платформі, тому був незручний для могутніх володарів сусідніх столиць. Сам же митрополит Петро добре розумів, що для нього "була перспектива патріаршого стану, завдяки

якому він міг би відіграти провідну роль у всьому православному світі. Присмерк Константинополя і поставлена на відповідний рівень освіта й релігійні видання у всеправославному обсязі ("Православне сповідання віри", "Літургіаріон", "Требник") напевне заохочували енергійного і ще відносно молодого київського митрополита" [1, с. 122].

На заваді об'єднувчих зусиль щодо патріархату стояв попередник П. Могили, київський митрополит Ісаєя Копинський. Промосковськи налаштований І. Копинський звинуватив П. Могилу в зраді православної віри, задля отримання папського благословення у патріархи [15, с. 41]. Підбурена і застрашена православна громадськість ставилася з обережністю і недовірям до усього, що виходило з Апостольської Столиці. До того ж, Іван Ортинський зауважував: "Великою помилкою було наставлення українських козаків, які тоді представляли властиву політичну й військову силу українського народу, вважаючи себе захисниками прав та віри... їхні переконання виходили з двох положень. По-перше, йшлося їм про боротьбу проти польських панів, які поневолювали українське населення. По-друге вони були тісно пов'язані з українською вірою, ... тут треба і шукати причини, чому в багатьох верствах народу проявлявся нахил до Москви, яка вважалася істиною православною, тобто подібною до правдивої української віри" [16, с. 117–118].

П. Могила добре усвідомлював, що церковної єдності в Україні можна досягнути через отримання окремого патріархату, тоді наступить і національна злагода. А від кого можна було б той незалежний патріархат отримати, то вже було не основним завданням. Нагальним було "ліквідувати міжконфесійні суперечності як в Україні, так і в усій Речі Посполитій" [17, с. 18]. І хоча у Католицькій церкві у поняття "патріархат" вкладалося дещо інший зміст, ніж у Православній церкві, і досягти статусу патріархату у Західній Церкві набагато легше, усе ж ідея була перспективною. У той період "Рим не був проти ідеї патріархату" [11, с. 135].

Актуальним було отримати без зволікань патріарший устрій, тим більше, що М. Смотрицький аргументовано доводив його глобальну користь для суспільно-політичного і культурного розвитку України. Він "чи не вперше звертається ... до визначення руської землі як Вітчизни" [18, с. 133], що потребує окремого духовного проводу.

Київський митрополит П. Могила прикладав багато зусиль, щоб втілити у життя ідею Київського Патріархату, але з цілої низки причин ця довгоочікувана, доленосна та історична подія так і не відбулася. Чи не основною перешкодою був неспокій у внутрішньому житті Української Церкви, хоча і "насталася епоха відродіння, украшена іменами І. Борецького, П. Могили й цілого ряду інших єрархів, що сіяли чистотою життя, щирістю до пастирського обов'язку та самовіддурним дбанням про церковно-суспільне добро" [19, с. 80]. Козаки зривають Київський церковний собор у 1628 р., влаштовується суд над М. Смотрицьким за його перехід на унію, колишній митрополит І. Копинський, маючи особисту образу на П. Могилу, ширить фальшиві чутки на нього, що той начебто відійшов від віри християнської і отримав від папи Римського благословення на патріарший престол [20, с. 90].

Після трьох синодів Уніатської церкви у березні 1625 року у Львові, на яких окремим питанням було замирення православних з уніатами та й навіть схвального ставлення Риму до можливої унії між ними, а також навіть після пропозиції митрополита В. Рутського, П. Могили очолити об'єднану Церкву в сані патріарха київського, православний собор у Києві 9 липня 1629 р. не прийняв позитивного рішення [21, с. 122]. Православні єпископи шукали способи поєднання, але боялися, що визнавши першість Римського папи, будуть підлягати його юрисдикції і що їх дотеперішні права, а також місцеві обряди і традиції будуть златинізовані. Ісидор Нагаєвський наголошував на тому, що "православній єрархії бракувало щирости й довір'я у свою власну силу. Можливо, що відстрашували їх до єдності з Римом дотеперішні практики латинських духовних у відношенні до їх об'єднаних із Римом братів, як також занадто влізлива інгеренція короля Зигмунта в церковні справи. Їх відстрашувала й та обставина, що тридцять кілька років по заключенню Унії з Римом, мимо наполегливих домагань кількох папів, українським католицьким Владикам не вдалося засісти в законодавчих палатах, разом із їх латинськими колегами, щоб там особисто боронити справ своєї Церкви" [22, с. 36].

Особисто для митрополита П. Могили "обряд – це образований вияв церковної думки, витвореної різними історичними умовами, тому в нього вноситься елемент національний" [23, с. 22]. Йдучи на діалог з уніатами, П. Могила поступався у питаннях догматики, але у царині обрядовості виявився непоступливим, тому що у ній проявлялася духовність українського народу. Софія Сенік підкреслювала, "що збереження східних традицій справді лежало на серці тодішнім єпископам та їхнім безпосереднім наступникам, то ми це бачимо з їхніх слів та поведінки" [24, с. 10–11]. Захищаючи східну традицію, православні захищали свою ідентичність і не допускали жодних зовнішніх втручань.

Київський митрополит П. Могила бачив Українську Помісну Церкву не як частину Католицької церкви, не як перехідну форму до іншого обряду, не як міст для єдності Церков, але як самостійну інституцію, яка має євхаристійне єднання як з Римом, так і з Константинополем, тому Церква мала б мати патріархальний устрій. "Українська Київська Церква, крім загальних джерел і норм церковного права, спільних з іншими східними Церквами, має ще здобутки своєї власної церковно-національної творчості на незмінній основі традицій Східної вселенської Церкви. Правила церковного життя Київської Церкви розвивалися послідовно, поруч із спричиненими цими правилами формуванням і зростом української церковно-національної свідомості" [25, с. 51]. Цю самостійницьку еклезіологічну позицію П. Могила підтримує, захищає і розвиває не тільки від себе, але виступає як Глава Помісної Київської Церкви.

Ідея Київського Патріархату мала в Україні й світі як своїх прихильників, так й недругів, проте усе це мало політичні мотиви, а не еклезіологічні принципи. На початку свого церковного служіння "Могила застановлявся поважно над тим, чи не краще було би проголосити один український патріархат злучений з Римом та так відмежувати нашу Церкву раз на все від опіки Москви і також Варшави. Однак у рішучу хвилину забракло йому сили волі і сталості здійснити намічене діло..." [26, с. 88]. Так пише о. Стефан Семчук, і далі додає: "І так справи пішли втертим шляхом, що завів православних до Москви й уярмив українського духа на сотки літ" [27, с. 88].

Можна допустити, що якби не було такого шаленого тиску з боку промосковськи налаштованого духовенства, агресивної політики козаків та вмішування високопосадових мирян у справи Української Київської Церкви, питання впровадження патріаршого устрою могла піти у правове церковне русло. Адже "сама особа патріарха дає перевагу незалежності в обряді як від нунція, так і від папи, тому що папа є патріархом латинського обряду" [11, с. 141–142].

П. Могила не влаштовував принцип перехідної моделі. Його бачення було більш реальним, це не тільки питання примату папи, але й вирішення богословських питань з об'єднання Церков та пропозиції до їх прийняття протилежною стороною. "Визнаючи першість Риму, православні рутенці мали б продовжувати канонічно залежати від їх власного Патріарха Константинопольського. У цьому полягає основна різниця між еклезіологічними підходами Митрополита Петра (Могили) та прихильників Брестської унії. Проголошене у Бресті рішення Митрополит Петро вважав не прийнятним, оскільки уніати перейшли під повне підпорядкування Риму, одночасно розриваючи своє єднання з Константинополем" [28, с. 206].

Він вважав, що оскільки Українська Православна Церква є автономною і користується повною свободою у своїй діяльності, вона може приступити до воз'єднання з Апостольським Престолом, але не до приєднання, визнаючи єдність віри та першість римського папи, при умові збереження канонічного єднання з Константинопольським патріархом.

До запровадження Київського Патріархату П. Могила підходив дуже обережно, не прагнув він і патріаршого сану для себе, хоча на середину XVII ст., завдячуючи його копіткій самовідданій праці розпочалося піднесення церковного життя [29, с. 59] і обидві гілки Київської Церкви – уніатська і православна, майже дозріли до цієї гідності. Основною його турботою було уникнення безпосереднього підпорядкування Української Церкви владі римського папи. Київська Церква мала б існувати у статусі автономії, а вибраний єпископами митрополит Київський, Галицький і усієї України не мав просити затвердження ні у Риму, ні у Константинополі.

Митрополитом П. Могилою зроблені сміливі й відповідальні кроки щодо повної єдності Української Київської Церкви, очолюваної єдиним патріархом. Однак, реакція православних на цю ініціативу засвідчила як відсутність серед них згоди щодо унії, так і присутність активного тиску на них Московської Церкви. "Московщина шукала способу позбутися Київського старшинства" [30, с. 270], а П. Могила був звинувачений у відході від православ'я.

Історія засвідчила, що недалекоглядність українського православ'я в еклезіологічних і екуменічних питаннях, зокрема щодо утворення патріархату, яке все більше орієнтувалося на московську Церкву, призвело врешті-решт до того, що Київська митрополія у 1686 р. стала її частиною [31, с. 7]. Зі свого боку, українські уніатські митрополити В. Рутський та його наступник Рафаїл Корсак ініціювали отримання дозволу з Риму на компромісний міжконфесійний собор, тому що "боліли над упадком релігійного життя на Русі тай над пониженням своєї Церкви" [32, с. 28], попри сумніви щодо загальної згоди православних. Однак, "Конгрегація поширення віри, якою починаються нова фаза в зусиллях Риму схилити на свій бік Схід для відновлення єдності" [33, с. 104], проаналізувавши ідею православно-уніатського собору, висунула передумову для його проведення – складання на ньому православними сповіді віри за формулою Флорентійського собору 1439 року, що стало для них неприйнятним і унеможливило їх участь у соборі.

Окрім цієї спроби примирення двох Українських Київських Церков у 1636 р. був здійснений ще один унійний план волинського воєводи Адама Олександра, князя Сангушка, який був підтриманий

польським королем Владиславом IV Вазою. Заохочений ініціативою Сангушка, король окремо звернувся з універсалом до В. Рутського і до П. Могили, порозумітися і вибрати собі патріарха: "Ми бажаємо, щоб перед початком наступного сейму ви увійшли в зносини зі всіми братствами і разом з ними пошукали способів, при допомозі яких між вами, обома сторонами – православних і уніятів – могло б наступити єднання і тривка згода, а доки ви не погодитесь між собою добровільно вірними засобами, кожна сторона не турбуватиме другої. Знаємо, що основним питанням між вами (православними й уніятами) буде питання послуху, яке ви, православні, виявляєте Константинопольському патріархові; але коли розсудите, що діялось і діється тепер з тією столицею, то легко зрозумієте, що порушуючи прав патріархату, ви можете, за прикладом Москви й інших держав, мати у себе вдома те, за чим ви звертаєтесь за кордон. Довершіть же діло, любе Богові, корисне Речі Посполитій, потрібне руському народові, особливо тому, що вас об'єднає, і буде незабутнє для нас" [22, с. 54; 20, с. 126]. Однак, взаємна недовіра і негативна реакція православних на цю ініціативу, "хоч вони на сеймі 1637 р. виявили багато доброї волі, питання унії навіть не було поставлене на порядок денний і тим самим раз назавжди були закінчені заходи в справі спільного патріархату для українців" [20, с. 127].

Результатом міжконфесійного діалогу було те, що польський сейм 1637 року, на якому планувалося обговорити питання щодо умов, за якими мала бути досягнута єдність розділеної Київської Церкви, був зірваний через розходження сторін у питанні патріархату, внутрішню боротьбу, що розпочалася ще з 1620 року, коли проти митрополита став митрополит, проти єпископа – єпископ, проти українця – українець [34, с. 11].

Основною причиною цього була негативна відповідь щодо патріархату з боку конгрегації поширення віри. Її мотивація полягала у тому, що Рим не бажав конфліктувати з Константинополем, бо там намагався посилити свої впливи, використовуючи його слабкість. Але в результаті Апостольська Столиця там жодних успіхів не досягла, і українців відштовхнула. Від цього в майбутньому виграла тільки Москва. "І хоч би як пручалася реальна історія, а російські історики – як ілюзійністи, вони виймуть те, що ніколи не лежало. І це буде "московська схема світової історії", як писав професор О. Оглоблин. І поламати цю схему дуже важко. А місця для України в цій схемі нема" [35, с. 24].

Усі поберестейські спроби українського міжцерковного порозуміння виявилися недосконалими з огляду на відсутність послідовних домовленостей сторін. "Так була похована ідея незалежного українського – Київського – патріархату. І причини були ті ж самі, що й при загибелі всіх держав, що їх творив український народ на своїй землі: концентрований наступ сусідів і внутрішня зрада. Це ще раз підкреслює, що справа духовної незалежності є такою ж важливою, як і справа незалежності державної, й нерозривно з нею пов'язана" [5, с. 16]. П. Могила впроваджував його усіма своїми силами через культуру і освіту.

Тимчасові невдачі не були поразкою, а лише стимулом для подальшої боротьби, і "криваве XVII століття" [36, с. 24] тому підтвердження. Багатостраждальний український народ не втратив свою ідентичності, якою він відзначався, а ще більше зміцнився в душі. "Історія свідчить, що коли забракло нашому народові державної влади, Церква переймає ці функції на себе, піклуючись народом та стаючи єдиним його порятунком" [37, с. 72]. Це ще раз підтверджувало, що питання духовної незалежності було таким важливим, як і питання державної незалежності, й нерозривно з нею пов'язане.

Об'єднавча ідея П. Могили щодо заснування Київського Патріархату продовжувала існувати. Мученик за віру та ініціатор патріаршого устрою в Україні Верховний Архієпископ і Кардинал Йосип Сліпий у "Заповіді" акцентує на наполегливих стараннях у цьому П. Могили та В. Рутського: "Не дивно, що такі світлі постаті в нашій історії, як Митрополит Петро Могила та Митрополит Йосип Веніамин Рутський, в найбільш трагічних часах нашого церковного занепаду і роз'єднання робили всі можливі заходи, щоб повернути єдність Церкви і рятувати її перед загибеллю, об'єднавши всіх на твердій основі Патріархату Київського і всієї Руси" [38, с. 23–24].

Роздумуючи на схилі літ про зовнішні й внутрішні перешкоди на дорозі до єдиного Українського Патріархату та переживаючи за долю Української Церкви у своєму підсумковому творі Й. Сліпий з гіркотою писав: "Історичною короткозорістю, вагомою за своїми наслідками аж до наших часів, треба вважати злегковаження великого задуму митрополитів Могили і Рутського тодішніми правлячими колами Римської Апостольської Столиці, які – кола – хоч не заперечили самої ідеї Патріархату нашої Церкви, ідеї обґрунтованої історією й вимогами церковного життя, однак свою відмову – дати формальну згоду на її здійснення – пояснювали мотивами політичної "кон'юнктури". І хоч такі мотиви не Божі, а людські, їх повторюють, ними виправдовуються і їх застосовують до наших змагань за досягнення повноти прав нашої Церкви у Патріархаті до наших днів. Давньому

поняття Української Правди, в якому сплітаються Істина і Справедливість, такі людські мотиви чужі!" [38, с. 24–25].

Поєднання обох Церков українського народу на засадах створення Київського Патріархату, єдиного для уніатської і православної спільноти було не вигідне ні Риму з Константинополем, ні Варшаві з Москвою, бо це могло нашкодити їх зовнішнім інтересам. Адже вони добре розуміли, що об'єднана Церква в Україні може призвести до єдності всього українського народу і відродження самостійної та могутньої Української держави. "У прагненні відбитися од чужих кумирів і чужої корисливості український народ шукав захисту під крилом Христа і культивував храм у душі своїй. Не маючи своєї держави, не мав і Церкви, підтримуваної державою. Не було поставлене належно і єдине релігійне виховання... проте духовний самозахист народу був такий сильний, що громада створювала братства і братські школи для християнського виховання" [39, с. 31]. І в пізніші часи прагнення до ідентичності у патріаршій довершеності не покидало широкий загал українського суспільства.

Релігійна боротьба у могилянський період була досить плідною. Національно-духовний фундамент був закладений на твердому ґрунті віри українського народу. Під тиском зовнішніх і внутрішніх несприятливих обставин, православні та уніати діяли з максимальною самовідданістю, вони змушені були вдосконалюватися, мобілізуючи власний інтелектуальний потенціал, залучаючи високодостойних мирян, церковні братства і особливо козацтво, яке "не лише усвідомило себе окремим соціальним станом, а й репрезентувало поступ політичного мислення в історії еволюції українського суспільства, що в свою чергу сприяло становленню національної свідомості" [40, с. 246].

Для подолання міжконфесійної напруги, яка все ще залишилася, між православними та уніатами, не було іншого виходу, як тільки об'єднатися. І єдиним варіантом тут могло бути поєднання обох Українських Церков на засадах створення Київського Патріархату, єдиного для уніатів і православних. Це стратегічне і доленосне питання було актуальним до цього часу. Ісидор Нагаєвський підкреслював: "Український Патріархат тепер потрібний більше, як будь – коли перед тим. Український патріарх єдиний може зцементувати всі наші Церкви в діаспорах, бо вже сьогодні видно велику небезпеку, що без такого об'єднання при сучасних політичних відносинах на Рідних Землях, церкви у вільному світі затратять з ними живий зв'язок. Чи відчують наші православні браття велику вагу цього історичного моменту, покаже найближча майбутність" [22, с. 86].

Упродовж усієї історії Української Церкви питання окремого Київського Патріархату найкраще розробив і найближче був до впровадження митрополит П. Могили. Усі його ґрунтовні напрацювання були неприйнятні особливо для Москви, і саме там розроблялися плани, щоб не допустити проголошення Українського Патріархату. Московській Церкві це і вдалося зробити через насильницьке приєднання Київської митрополії до Московського Патріархату [41, с. 39]. Але це не була її остаточна перемога, бо доробок П. Могили був таким значним, що плідно спрацював і у післямогилянські часи, боротьба за єдиний Український Патріархат не зупинилася.

Стараннями П. Могили українське православ'я, будучи автономією у складі Константинопольського Патріархату, стало функціонувати як автокефальне утворення. Цей "славетний реформатор українського позаунійного православ'я" [42, с. 51] підтримав і розвинув висунуту митрополитом В. Рутським ідею утворення в Україні, на основі поєднання православних і уніатів у Київському Патріархаті. П. Могила усвідомлював, що це дасть можливість об'єднати Україну, а у часі бездержавності патріархальний устрій Української Церкви мав би стати провідником поневоленого українського народу [43, с. 57].

Знаючи про нав'язливу політику Москви щодо України, митрополит П. Могила дистанціював свою Церкву від Московського Патріархату. Він скеровував українське церковне життя до внутрішньої консолідації. Започаткований ним єкуменічний рух міг би призвести до утворення в Україні об'єднаної Церкви із своїм окремим Українським Патріархатом, але його доленосний намір був перерваний, за загадкових обставин, раптовою смертю.

Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі П. Могила прагнув відродити в Україні не просто Православну Церкву, а Церкву, яка мала б служити українському народові. Його ідеї, напрацювання були цінним дороговказом до відтворення Помісної Церкви в Україні з єдиним Київським Патріархатом, пошуку єдності, національно-духовного оновлення суспільства, розбудови української державності.

Заслуга П. Могили полягала у тому, що він зумів осмислити ці об'єднавчі процеси і через реформи підняти на високий рівень національно-духовного життя України. Йому вдалося не тільки вивести Київську Церкву з кризи, зміцнити її, але і привести до готовності отримати патріаршій устрій. Для реалізації цієї церковно-історичної події, йому просто не вистачило часу.

Список використаних джерел

1. Климов В. Феномен Петра Могили (Біографія. Діяльність. Позиція) / В. Климов, А. Колодний, А. Жуковський та ін. – К.: Дніпро, 1996. – 270 с.
2. Вовканич С. Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея / С. Й. Вовканич. – Львів: Видавництво ЛБА, 2001. – 540 с.
3. Ортинський І. За єдність Церкви і народу / І. Ортинський. – Рим – Мюнхен – Фрайбург: Видавництво ОО. Салезіян, 1991. – 89 с.
4. Халебський П. Україна – земля козаків: Подорожній щоденник / Халебський Павло. / [Упоряд. М. О. Рябий; Післям. В. О. Яворівського]. – К.: Ярослав Вал, 2009. – 293 с.
5. Борисова О.В. Ідея Київського патріярхату за часів митрополита Петра Могили / О. В. Борисова // Патріярхат за єдність Церкви і народу. – Ч. 1 (336). – Видають: Управа Українського Патріярхального Світового Об'єднання і Крайова Управа Українського Патріярхального Товариства, 1999. – С. 14–16.
6. Когут М. Йосиф Вельямин Рутський / М. Когут. – Львів, 1994. – 28 с.
7. Ортинський І. Під знаменням берестейської події (Дух Берестейської Унії 1595–96). Історичне наświetлення та богословське міркування з нагоди ювілею 400-ліття Берестейської Унії / І. Ортинський. – Рим – Фрайбург: Видавництво ОО. Салезіян, 1993. – 95 с.
8. Нічик В. Симон Тадорський і гебраїстика в Києво-Могилянській академії / В. М. Нічик. – К.: Вид. дім. “КМ Академія”, 2002. – 51 + 32 вкл.
9. Боднар Б. Йосафат Кунцевич та справа єдності Церкви / Б. Боднар. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – 128 с.
10. Жихевич Т. Йосафат Кунцевич / Т. Жихевич / [Пер. з польськ. Ю. Редька]. – Львів: Свічадо, 1998. – 112 с.
11. Василів Р. Концепція Церкви у Київського митрополита Петра Могили / Р. Василів. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 348 с.
12. Назарко І. Київські і Галицькі Митрополити. Біографічні нариси (1590–1960) / І. Назарко. – Торонто: Видавництво Отців Василіян, 1962. – 271 с.
13. Ленчик В. Рим і Україна / В. Ленчик. – Філадельфія: Видавництво ОО. Василіян в ЗДА, 1952. – 35 с.
14. Блажейовський Д. Три українські церковні унії / Дмитро Блажейовський. – Львів, 1995. – 68 с.
15. Михайлишин М. Блаженніший Йосиф Сліпий та ідея патріярхату УГКЦ / М. Михайлишин. – Львів: Свічадо, 2007. – 192 с.
16. Ортинський І. Хрищення, хрест та харизма України / Іван Ортинський. – Рим-Мюнхен-Фрайбург: Видавництво ОО. Салезіян, 1988. – 198 с.
17. Горобець В. Тріумфи і трагедії бурхливого XVII століття / В. М. Горобець // Україна: Хронологія розвитку. – Том 4. – Автори, керівники проекту: Толстоухов А. В., Зубанов В. О. – К.: Кріон, 2009. – С. 122–621.
18. Бабич С. Творчість Мелетія Смотрицького у контексті раннього українського бароко. Монографія / С. Бабич / [За редакцією проф. Богдани Криси]. – Львів: Свічадо, 2008. – 180 с.
19. Грушевський М. Розвідки про церковні відносини на Україні – Русі XVI – XVIII вв. / М. Грушевський, О. Левицький. – Львів: Накладом Наукового Товариства імені Шевченка, 1900. – 154 с.
20. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков / А. Жуковський. – К.: Мистецтво, 1997. – 304 с.
21. Кияк С. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи. Монографія / С. Р. Кияк. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 632 с.
22. Нагаєвський І. Об'єднання Церкви й ідея Патріярхату в Києві / І. Нагаєвський. – Торонто: Українське видавництво “Добра книжка”, 1961. – 96 с.
23. Могила П. Літос, albo kamień z prawdy cerkwie prawosławnej ruskiej na skruszenie fałsznościemlniey Perspectiwy / П. Могила – К.: 1644. – 4+425 с.
24. Сенік С. Латинізація в Українській Католицькій Церкві / С. Софія Сенік. – Люблін: Свічадо, 1990. – 31 с.
25. Мудрий С. Юридично-канонічний аспект / Софрон Мудрий // В пошуках ідентичності: Документи східних католицьких Церков. – Львів: Свічадо, 2000. – С. 49–90.
26. Скар О. Митрополит Київський Петро Могила і його провідницька діяльність / О. Скар // Православний вісник. – К.: Вид. Української Православної Церкви, 1996. – № 5. – С. 75–82.
27. Семчук С. Митрополит Рутський / о. Др. Семчук. – Торонто: Видавництво ОО. Василіян, 1967. – 104 с.
28. Скопельський В. Усі ми брати: збірка праць / Всеволод Скопельський / [Пер. з англ. О. Грабовецького]. – Львів: Свічадо, 2006. – 340 с.
29. Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.: енцикл. вид. / [упор. З. І. Хижняк; за ред. В. С. Брюховецького]. – К., 2001. – С. 370–374.
30. Штепа П. Московство: його походження, зміст, форми й історична тяглість: Видання п'яте / П. Штепа. – Дрогобич: Видавнична фірма “Відродження”, 2005. – 412 с.
31. Бендик М. Помісність Української Греко-Католицької Церкви та її бачення патріярхом Йосифом Сліпим / М. Бендик. – Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу. Видавничий відділ “Свічадо”, 1996. – 56 с.
32. Погорецький І. Правда і обман / Ігнатий Погорецький. – Жовква: Печатня ОО. Василіян, 1912. – 159 с.
33. Фріс В. Православ'я і католицизм: Протистояння чи взаємодоповнення? / Вільгельм де Фріс. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2009. – 150 с.
34. Чубатий М. Українська Католицька Церква. Відбитка з Загальної Української Енциклопедії – з найконечнішими доповненнями / М. Чубатий. – Львів: Монастир св. Йосифа, 1993. – 24 с.
35. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала: Лекція, прочит. в Нац. ун-ті “Києво-Могилянська акад.”, 1 верес. 1999 р. – 2-ге вид. / Костенко, Ліна. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська акад.”, 2005. – 32 с.
36. Шенк Г. Нариси з історії Польщі / Г. Шенк. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 128 с.
37. Ортинський І. Бог і Україна / І. Ортинський. – Львів: ЛДКФ “Атлас”, 1997. – 206 с.
38. Сліпий Й. Заповіт / Блаженіший Патріярх Йосиф Сліпий. – Тернопіль: Джура, 2010. – 48 с.
39. Сверстюк Є. Правда долинова / Є. Сверстюк. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська акадemia”, 2009. – 304 с.
40. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. – 2-ге вид. / В. О. Щербак. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська акадemia”, 2006. – 300 с.
41. Паславський І. Берестейська унія і українська християнська традиція / І. Паславський. – Львів: Видавництво Отців Василіян “Місіонер”, 1997. – 64 с.
43. Погорецький В. История философии экклезиологии / В. Погорецький. – Тернополь: ТАЙП, 2011. – 524с.

Василий Погорецкий

**ОБЪЕДИНЯЮЩАЯ ИДЕЯ ПЕТРА МОГИЛЫ
ПО ОСНОВАНИЯ КИЕВСКОГО ПАТРИАРХАТА**

В статье раскрыто место и роль П. Могилы (1596–1647 гг.) в формировании основного содержания объединительной идеи относительно основания Киевского Патриархата.

Ключевые слова: Петр Могила, Украина, национально-культурное движение, религиозная деятельность, Киевский Патриархат.

Vasyl Pohoretskyi

**UNIFYING IDEA PETRO MOHYLA
ON THE ESTABLISHMENT OF THE KIEV PATRIARCHATE**

The article shows the place and role of P. Mohyla (1596–1647) in national-spiritual life of Ukraine, it enlightens religion problems of his creative work and highlights the essence of unifying ideas of P. Mohyla on the foundation of the Kiev Patriarchate.

Key words: Petro Mohyla, Ukraine, Ukrainian Orthodox Church, national-cultural movement, religial activity, Kiev Patriarchate.

УДК 94–058. 23 (477) “18/19”

Любов Кожухар

**УКРАЇНСЬКИЙ ІНТЕЛІГЕНТ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ:
КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ**

Стаття присвячена історії української інтелігенції другої половини ХІХ – початку ХХ ст. На основі вивчення різних сфер діяльності та приватного життя її представників (О. Кониського, М. Драгоманова, М. Грушевського, Д. Дорошенка) створено узагальнений образ українського інтелігента. Стверджується, що приватна сфера життя була важливим чинником формування світоглядних орієнтацій та життєвих стратегій української інтелігенції, що визначали напрями її майбутньої діяльності та систему цінностей.

Ключові слова: українська інтелігенція, світогляд, громадсько-політична діяльність, приватне життя, повсякденне життя.

Інтелігенція, яка у ХІХ ст. сформувалася як окрема соціальна верства, стала ключовою силою українського суспільно-політичного та культурного життя, творцем модерної української ідентичності, уже традиційно перебуває у полі зору істориків. Авторами праць, у яких йдеться про джерела формування, соціально-культурний феномен та громадсько-політичну діяльність інтелігенції, є Г. Касьянов, І. Лисяк-Рудницький, Н. Мисак, Н. Шип та ін. Дослідження політичної історії, зазвичай, акцентують увагу на участі українських інтелігентів у національному русі, їх громадсько-політичній діяльності та світоглядних орієнтирах.

Завданням цієї статті є спроба створити образ українського інтелігента другої половини ХІХ – початку ХХ ст. за допомогою просопографічного підходу (у формі колективної біографії), що відповідає тенденціям сучасної історіографії.

Бачення інтелігенції крізь призму приватного життя дозволить суттєво розширити уявлення про формування світогляду тогочасного українського інтелігента, прослідкувати взаємовпливи його наукових студій та громадсько-політичної діяльності, принципи формування світоглядних уявлень тощо. До уваги взято чотири знакових постаті з числа української інтелектуальної еліти – Олександра Кониського, Михайла Драгоманова, Михайла Грушевського і Дмитра Дорошенка. Усі вони були вихідцями з підросійської частини України і водночас тісно пов'язані своєю діяльністю з айстро-угорською Галичиною.

Основу джерельної бази цього дослідження становить листування, спогади, щоденники та архівні матеріали.

Формування інтелігенції стало наслідком модернізації суспільства. У науковій літературі немає єдиного розуміння поняття “інтелігенції”. Цей термін через російську і польську мови запозичений з латинської (лат. *Intellegentia, intelligentia* – “розуміння, здатність сприймати знання”) [59, с. 309]. Соціологічним змістом термін був наповнений у другій чверті ХІХ ст.: інтелігентами називали освічених людей, зайнятих інтелектуальною діяльністю [89, с. 5].